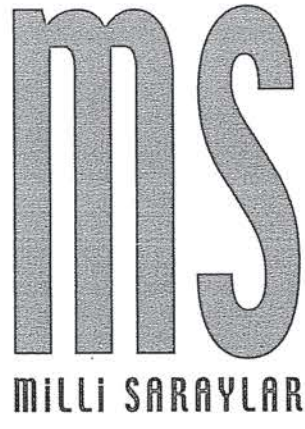

TBMM MİLLÎ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2008

Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil ve Dolmabahçe Sarayı

Türk edebiyatının en önemli kalemlerinden biri olan Halit Ziya Uşaklıgil, 31 Mart sonrası iktidar mevkiine geçen İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Yıldız'dan Dolmabahçe'ye nakledilen tahta nezaret etmekle görevlendirilmişti. Bu, içeriği tam olarak telaffuz edilmiş görevin asıl amacı, Sultan II. Abdülhamid döneminde 33 yıl boyunca bir tecrit hayatı yaşayan Sultan Reşad'ı ve onun sarayını ve hatta hanedanı usul, adap ve erkânı ile Batılaştırmaktı. Bu görevin, Mabeyn Başkâtipliği resmi adıyla, Halit Ziya'ya verilmesinde veya özellikle seçilmesinde, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ve Cemiyetin merkez-i umumi üyesi Talat Paşa'nın rolü büyüktür.

Edebiyatımızda romanları ve hikâyeleri ile tanınan Halit Ziya Uşaklıgil, Meşrutiyet devrimi ve Sultan Reşad'ın tahta çıkması ile birlikte önemli bir kamu görevi olan Mabeyn Başkâtipliği görevini 1909'dan 1912'ye kadar sürdürmüştür. Meslek hayatı boyunca anı ve izlenimlerini *Saray ve Ötesi* adlı üç ciltlik anı kitabında toplamıştır. 1941'de yayınladığı anıları artık tarihe karışmış bir yaşam alanını ve bu alanın insanlarını anlatan bir belgesel niteliğinde olduğundan, bütün eserleri içinde farklı bir öneme sahiptir.

Edebiyatın önemli bir türü olan anı veya hatırat, günümüz okuyucusu açısından geçmişin bilinmeyen yollarında heyecanlı bir yolculuğa çıkmak anlamı taşır. Bu yolculuk boyunca zaman tünelinden geçerek tarihin mekânı ve zamanıyla bütünleşmiş pek çok kişiyle karşılaşmak, tanışmak mümkündür. Gerçekte anı okuyucusu geçmiş devirlerle bağlantı kurmak, geçmişten sesler duymak, yüzler görmek isteyen kişidir. Günümüzde anı kitaplarına olan ilgi, anı yazar ve yayınlayanların sayısındaki artış, insanın geçmişle birbir bağlantı kurma veya geçmişe uzanma ihtiyacını doğrular niteliktedir.

Anı yazarı, okuyucuyu geçmişe bağlayan bir köprü inşa eder. Eğer anılar Dolmabahçe Sarayı gibi tarihi, siyasi, sanatsal bir mekâna ait ve usta bir edebiyatçının kaleminden çıkmışsa bu köprü daha sağlam ve anlamlı olmaktadır. *Saray ve Ötesi* Osmanlı son dönemine ve mekânına ait hem tarihsel hem de edebi belgeler silsilesi niteliğindedir.¹

1865-1945 yılları arasında yaşayan Halit Ziya Uşaklıgil kişisel hikâyesindeki olaylar, acılar bir yana, yaşamı boyunca Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir süreçte birçok olaya tanıklık etmiş ve pek çok tarihi kişi ile bir arada bulunmuştur. Yayınladığı tüm hikâye, roman ve makalelerinde yaşadığı dönemlerin izlerini ayrıntılı bir biçimde bulmak mümkündür.

1 Halit Ziya Bey İzmir'de 21 yaşında, Ayşe Berker arşivi.

Halit Ziya Uşaklıgil
1865 - 1945

Helvacızadeler adıyla bilinen ve Uşak'tan İzmir'e yerleşen varlıklı bir ailenin çocuğudur. Eyüp'te dünyaya gelen Halit Ziya, ilk gençlik yıllarını İstanbul'da ve İzmir'de geçirir. Mercan'daki bir mahalle mektebinde başladığı eğitim hayatına, Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde devam eder. 93 Harbi sonrasında ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşen Halit Ziya İzmir Rüşdiyesi'ne gider. 19 yaşındayken *Envâr-ı Zekâ* dergisinde yazmaya ve arkadaşları ile birlikte İzmir'in ilk edebiyat dergisi olan *Nevruz'u* çıkarmaya başlar. 1886'da İzmir'de *Hizmet* ve *Ahenk* adlı ilk özel gazeteleri çıkarır. Aynı dönemlerde İstanbul gazetelerinde de hikâye ve tercümeleri yayınlanır. İyi bir eğitim almış olduğu ve yabancı dil bildiği için Osmanlı Bankası, Reji İdaresi gibi yabancı sermayeli kuruluşlarda çalışır. 1896'da *Servet-i Fünun* dergisinin yönetimine getirilir. Aynı zamanda Cenap Şehabeddin, Hüseyin Cahit, İsmail Safa ve Mehmed Rauf ile birlikte Edebiyat-ı Ceride hareketinin en önemli isimlerinin arasına girer. 1909'da Reji İdaresindeki görevinden ayrılır ve aynı yıl Sultan Mehmed Reşad'ın mabeyn başkâtipliğine getirilir. 1912'de buradan ayrıldıktan sonra tekrar bir resmi görevde çalışmayarak tüm zamanını edebiyata veren yazar, 23 Mayıs 1945'de İstanbul'da ölür. Eserlerinde romantizm ile realizmi büyük bir ustalıkla dengede tutan Halit Ziya'nın yazı hayatı başlıca iki devreye ayrılabilir. Bunlardan ilki İzmir'de verdiği tercüme ve denemeleri diğeri ise olgunluk dönemi olarak kabul edilebilecek olan İstanbul'da ki yazı hayatıdır.

Romanları: Nemide, Bir Ölünün Defteri, Ferdi ve Şürekası, Ma-i ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar Hikayeleri: Bir İzdivacın Tarih-i Muâşakası, Bir Muhturanın Son Yaprakları, Nâkıl (4 Cilt yerli ve yabancı öyküler), Bu Muydu?, Heyhat, Küçük Fıkralar (3 Cilt), Bir Yazın Tarihi, Solgun Demet, Bir Şi'r-i Hayal, Sepette Bulunmuş, Bir Hikâye-i Sevda, Hepsinden Acı, Onu Beklerken, Aşka Dair, İhtiyar Dost, Kadın Pençesi, İzmir Hikâyesi Hatıraları: Kırk Yıl, Bir Acı Hikâye, Saray ve Ötesi. Deneme: Sanata Dair.

Aksu, Cemal, "Halit Ziya Uşaklıgil", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2 İstanbul: YKY, 1999: s. 640-643.

Öztuncay, Bahattin, "Halit Ziya Uşaklıgil", *Hatıra-i Uhuuvet Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950*, İstanbul: Aygaz, 2005, s. 226.

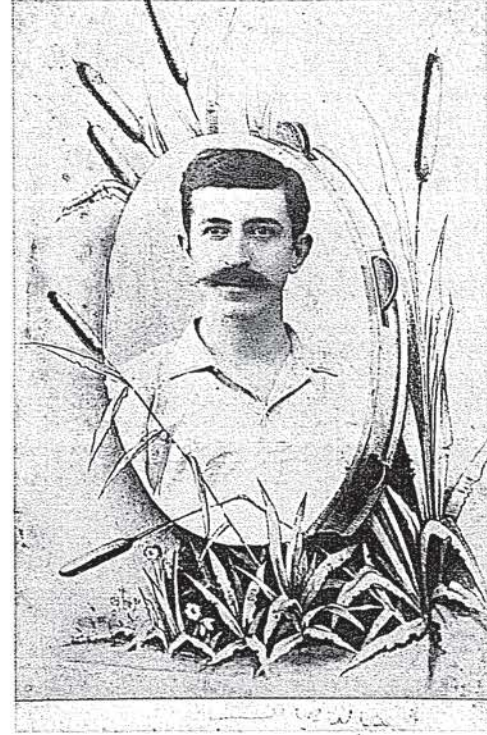
İlk gençlik yıllarını İzmir’de geçiren Halit Ziya, yazı ve yayın hayatına ilişkin ilk eserlerini burada vermeye başlar. İzmir’de *Hizmet ve Ahenk* adlı ilk özel gazeteleri çıkarırken İstanbul gazetelerinde hikâye ve tercümeleri yayınlanır. İyi bir eğitim almış olduğu ve yabancı dil bildiği için Osmanlı Bankası, Reji İdaresi gibi yabancı sermayeli kuruluşlarda çalışır. Eserleri yayınladıkça edebiyat, özellikle de roman konusundaki yetkinliği tüm çevreler tarafından kabul edilir. Ayrıca edebiyata kazandırdığı yenilikleri ile kısa sürede haklı bir ün kazanır.²

Halit Ziya’nın yaşam yolculuğunu Dolmabahçe Sarayı’na çeviren gelişmeler, ülkenin geçirdiği değişimlerle paralellikler gösterir. Bu gelişmelerin başlangıç noktası II. Meşrutiyet’in ilânıdır. 1908 yılında, otuz yıldan fazla süren Sultan II. Abdülhamid rejiminin sonuna doğru, anayasal düzene yeniden kavuşulmuş, bir başka ifadeyle hürriyet ilan edilmişti. Anayasalı yönetim, Osmanlı devletinin son dönemlerinde başlayan yenileşme hareketlerinin önemli bir boyutudur. Bu düzene uzun bir aradan sonra kavuşulması ülkenin kaderini değiştirecek bir gelişme olarak değerlendirilir. Gerçekten de devlet adamları, aydınlar ve halk, ülkenin kötü kaderinin tersine çevrilmesine inanmıştır. Ancak yaklaşık bir yıl kadar sonra çıkan bir ayaklanma bu ümitleri tersine çevirir. 31 Mart tarihinde yeni düzene alışamayan, düzenden olumsuz etkilenen muhalifler ayaklanır. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilir ve yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçer. İşte bu saltanat değişikliği, Halit Ziya’nın yolunu saraya çeviren gelişmelerin başlangıç noktası olur. Saltanat ve rejim değişikliğinin yanı sıra diğer tarihi ve siyasi süreçler Sultan Reşad’a ağabeyinin ikâmet ettiği Yıldız Sarayı yerine, Dolmabahçe Sarayı’nda yaşamayı tercih ettirir ve yazarımızı bu sarayda Sultan Reşad ile buluşturur.

Bu yıllar, içerdeki siyasi çalkantılar, dışarıda toprak kayıplarına rağmen ülkenin bir değişimden geçtiği gerçeğinin gözle görüldüğü yıllar olur. Sultanın güç ve yetkisi parlamento ile sınırlandırılmıştır. Saltanat bir bakıma Batıda örneklerini gördüğümüz sembolik bir makam haline gelmiştir. Kuşkusuz bunda yeni sultanın payı büyüktür. Çünkü V. Mehmed Reşad bir Meşrutiyet padişahıdır. Nitekim saltanatı boyunca hükümete ve meclise sorun çıkarmayan, uyumlu bir tutum sergilemiştir. Ülkenin yeni yöneticileri de 1908’de yaşanan devrimi saraya da yansıtarak Batılı ve modern bir saray ve saray geleneği oluşturmaya çalıştıklarından, bu amaca uygun yenilikleri gerçekleştirecek saray görevlilerinin de aydın ve çağdaş insanlar olmasının tercih etmişlerdir.

Mabeyn Başkâtibi olarak atanan Halit Ziya Uşaklıgil öncelikle bir yazardır. Çağdaş ve arkadaşı birçok aydının yaşam öykülerine baktığımızda dönemin aşırı politik ortamından kaynaklanan olumsuz etkilerini görebiliriz. Kuşkusuz Halit Ziya’nın da ekonomik, sosyal, siyasal görüşleri vardır. Kötü yönetim, yoksulluk, geri kalmışlık gibi ülke sorunlarına duyarlılığını edebi eserlerinden anlamak mümkündür. Ancak Halit Ziya o dönemin çoğu aydını gibi siyasetin içinde ve aktif olmayı değil, siyasetin dışında bir sanat adamı olmayı tercih etmiştir. Yaşadığı dönemlerin herkesi içine alan bütün siyasi çalkantılarına rağmen tercihinin sanattan ve edebiyattan yana koymuş, her zaman politikanın dışında kalmayı yeğlemiştir. Bu nedenle o dönemde ender rastlanabilecek bu tarzı, aşırı politik bir ortamda hassas bir göreve getirilmesinde önemli bir etkidir. Bir başka deyişle Halit Ziya’nın Mabeyn Başkâtipliği’ne atanması II. Meşrutiyet döneminin değişen saray anlayışı ile doğrudan ilgilidir.

Dolmabahçe Sarayı’nın en önemli mekânlarından biri Mabeyn Dairesi’dir. Sarayın dış dünya ile temasını, bağlantısını, siyasi ilişkilerini düzenleyen, sadrazam ve hükümet ile ya-

2

3

2 Halit Ziya Bey İzmir’de 1899 yılında, Ayşe Berker arşivi.

3 Halit Ziya Bey İstanbul’da 1896 yılında, Ayşe Berker arşivi.

4

5

4 Sarayda göreve başladığı sıralarda, 1908, Ayşe Berker arşivi.

5 Halit Ziya Bey'in 1912'de çekilmiş bir fotoğrafı, Ayşe Berker arşivi.

zılı haberleşmelerini sağlayan birimdir. Birimin başında başmabeynci denilen üst düzey bir görevli vardır. Yazışmaları ve haberleşmeyi sağlayan birim ise Başkıtabet Dairesi'dir. Burada dış yazışmalardan başka hükümdarın emrine göre iç dairelerin tanzim ve idareleri ile ilgili yazışmalar da yürütülür. Sadarettten gelen arz tezkireleri başkâtip tarafından hükümdara sunulur. Hükümdarın imzasından sonra da başkâtip paraf atar. Sadrazamlar sultan ile görüşmeye geldiklerinde, sultanın çağrısı üzerine toplanan vekiller huzura kabul edilmeden önce Mabeyn Dairesi'ndeki odalarda bekler, elçiler ve yabancı devlet ileri gelenleri ise padişahın yaşadığı ana katın mabeyn bölümündeki oda ve sofalarında veya Süfera salonunda kabul edilirler.

Bugün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin karşılığı olan Mabeyn Başkıtabet Dairesi, o günün koşullarında bakanlık düzeyinde bir öneme sahiptir. Sultanın devlet ve hükümet işleri hakkında bilgilenmesi, hükümetten çıkan kararların padişah iradesine sunulması, alınan iradenin hükümete veya gerekli kurullara ulaştırılması en temel görevleridir.

Sultan Reşad'tan önceki devirlerde, Başkıtabet Dairesi'nde genellikle Mekteb-i Mülkiye'yi parlak derecelerle bitirmiş olanlar görevlendirilirdi. Bu dairede görev yapan birinci kâtip, ikinci kâtip ve diğer memurlar da ehliyetli kişilerden oluşurdu. Halit Ziya Bey ise çağdaş, aydın, siyaset dışı ve yazar kimliğinden dolayı devrin yöneticileri tarafından bu daireye uygun görülmesi olmalıdır.

Başkıtabet Dairesi'ne Halit Ziya'nın tercih edilmesindeki etkenleri şöyle saptamak mümkündür. Yetiştigi yer olan İzmir, başkent İstanbul'a göre, yönetimin etkilerinden uzak iç ve dış ticaretin kesiştiği, bu nedenle de batılı kültürün birçok unsuru ile iç içe yaşandığı bir kenttir. Varlıklı bir aileye mensup olması, eğitiminin okul dışı sosyal ve kültürel alanlarda devamını sağlamış, devrin pek az gencine nasip olacak yurt dışı geziler ve birden fazla yabancı dil öğrenme gibi imkânlar yaratmıştır. Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi'ndeki görevleri ile paralel giden edebiyat çalışmaları dönemin ileri gelenlerinde onun hakkında olumlu bir kanaat oluşturmuştur. Bir başka değişle hem doğu hem de batı kültürüne, resmi protokol kurallarına vakıf, çağdaş ve aydın bir kişi olarak, bu göreve en uygun sima olarak görülmüştür.

Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Bey, görevinin ilk günü Sultan Reşad ile tanışmak ve işbaşı yapmak üzere saraya geldiği andan itibaren bu mekânın o günkü genel durumu hakkında bir görüş edinmiştir. Koltukkapısı'ndan Camlıköşk'e kadar uzanan yolda genellikle loş ve duvarları rutubetli dehlizlerden geçilir. Doğal olarak etrafta ağır bir koku vardır. Yolum sonunda ise geniş, aydınlık ve havası temiz bir mekâna çıkılır. O zamanki ifadeyle Mabeyn-i Hümayûn-u Cenab-ı Mülûkâne Başkâtibi huzura çıkmak üzeredir.³ Bu ilk karşılaşmada taraflar, yeni görevlerinin başlangıcında olan Sultan ve Başkâtip oldukça heyecanlıdır. İlk temas oldukça iyi geçer. Başlangıçtaki bu sıcaklık ve iyi ilişkiler yazarımızın görevi bittikten sonra, Sultan Reşad'ın vefatına kadar sürecektir.

Uzun süredir kullanılmayan Dolmabahçe Sarayı'nın ciddi bir bakıma ve tamire ihtiyacı vardır. Çatılar akmış, mefruşat rutubetten ve güneşten dolayı yıpranmıştır. Sultan Reşad müsrif bir padişah olmadığını ilk görüşmede Başkâtip'e söylemiş ve sarayın masraflarının ödeneğe göre ayarlanmasını istemiştir. Ancak yapılacak işler sadece bununla sınırlı değildir. Sonrasını yazarımızın kaleminden okuyalım:

"Bu işlerin daha ilk adımı olan sarayı gezmek kararını icraya [uygulamaya] vakit kalmadan haber verdiler: Yemek hazırmış..."

Saray bekçilerinden biri önümüze düştü ve bizi Mabeyn'in deniz tarafında geniş bir sofaya götürdü. Burada müdevver [yuvarlak] bir sofa, kenarda dört beş tabla, mahut [bildiğimiz] siyah çadırla örtülü tabla vardı. Galiba yaver beylerle ilk muarefe [tanışma] bu her biri başka çeşitten eski iskemlelerle etrafı çevrilmiş, üzeri emsâline [benzerine] bakkal dükkânlarından tesadüf edilen çatallarla ve teker teker tabaklarla donanmış bir sofrada vukua geldi."

... Sarayın yemek işine az çok, herkesle beraber bizler de vâkıftık. Derhal umumi bir ittifakla kanaat hasıl oldu ki her işten evvel bu bozuk işi düzeltmek lâzımdır. İlk hayret gülümsemelerinden sonra Lütü Simavi⁶ sabredemeyerek bize hizmete hazırlanan tablakâra⁵ sordu:

— Bu tablalar neden bu kadar çok?..

Tablakâr, tereddütsüz ve fütursuz [çekinmeden] saydı:

— Başmabeyincinin, Başkâtibin, Seryaverin, kâtip beylerin, yaver beylerin, ilâh... [ve diğerlerinin] tablaları!..

Biz sofrada beş altı kişi ya vardık ya yoktuk. Zannediyorum ki Seryaver o gün yemekte değildi. Adam başına bir tabla!..

Ben bunun garabetinde [garipliğinde] tevakkuf etmeyecek [durmadan] ortada tablaları bekleyen fakat kendileri mevcut olmayan kâtip beyleri düşündüm. Eğilerek yavaş sesle Lütü Simavi'ye:

— Lâkin düşünülecek işlerin en mühimi kâtip beylerdir. Belki yarın, hattâ belki bu gün sarayda yazı yazmak icap edecektir. Her işten evvel bunu temin etmeli.

O, derhal çâre buldu:

— Sadarete⁶ müracaat edelim. Bize şimdilik iki kişi göndersinler. Sonra kararlaşılabilecek işlere nezaret [gözlemlemek] ve onları takip için bir saray müdürü de lâzım..."⁷

Görüldüğü gibi işler oldukça zordur. Yalnızca yemek sorunu bile sarayın durumu hakkında yeterince bilgi vericidir. Başkâtip saray mutfaklarının neredeyse bütün şehri besleyecek bir savurganlık içinde olduğunu görüp gerekli önlemleri alır. Ayrıca tabla uygulamasından vazgeçilir ve bir yemek odası ayarlanarak saray görevlilerinin daha medeni biçimde yemek yemeleri sağlanır. Bu konuda eğitilen mutfak ve servis görevlileri sayesinde dış ülkelerden gelen davetlilere de toplu ziyafetler verilecek kadar bir ilerleme sağlanır.

Sarayın en ilginç unsuru saray halkıdır. Saray halkı ifadesi yalnızca sultan ve hanedan mensuplarını değil saray çalışanlarını da kapsamaktadır. Saray görevlileri sadece sarayın Ma-

6

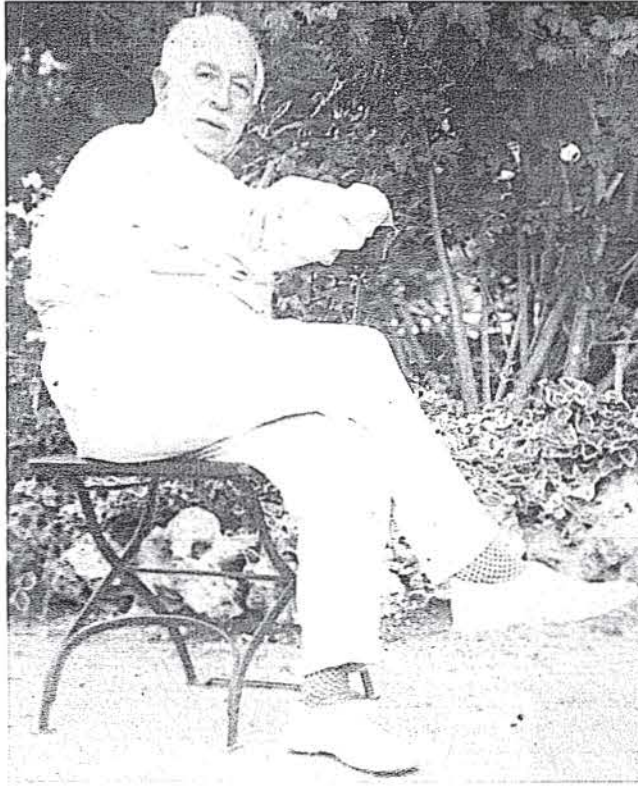
7

6 Halit Ziya Uşaklıgil'in eşi Memnune Hanım, Ayşe Berker arşivi.

7 Oğlu Vedat ve torunu Reşad Uşaklıgil, Ayşe Berker arşivi.

8

9

8 Torunları Zeynep Uşaklıgil ve Ayşe Berker ile, 1943, Ayşe Berker arşivi.

9 Emeklilik yıllarında, Ayşe Berker arşivi.

mensup oldukları mabeyn erkânına, yahut Abdülhamid'in hususî hizmetlerinde bulunanlara malûmat [bilgi] yetiştirmek, ihbaratta [ihbarlarda] bulunmak ve buna mukabil mazar-ı mükâfat olmak [ödül almak] için Yıldız'ın koltuk kapısından kendilerine mahsus bir gururla geçenler mütemadî [sürekli] bir geçit resmi yapar ve avdetlerinde [geri dönüşlerinde] ya yürekleri mevkilerini muhafaza etmek itminanı [güveni] ile yahut cepleri kırmızı atlas keselerde sarı altınlarla dolu olarak çıkarlardı,

beyn Dairesi'nde görevli başmabeynci, ikinci ve üçüncü mabeynciler, başkâtip, ikinci ve üçüncü kâtiplerden, başyaverden diğerlerine kadar uzanan memurlardan ibaret değildir. Müstahdemler denilen kapıcılar, bekçiler, saray mutfağı ve saraya ait at ve arabaların bulunduğu İstabl-ı Amire denilen hasahır çalışanları da saray personeli içindedir. Saray hayatının verimli işleyebilmesi için bütün personelin çağdaş yöntemlerle idaresi gerekir. Osmanlı Devletinin modernleştiğini gösteren bir yer olarak sarayın Meşrutiyet rejimine uygun bir yapıya kavuşturulması bu açılardan da değerlendirilmelidir.

Sultan Reşad'ın sarayı genel olarak sakin bir yerdir. Başkâtibin ifadesiyle geniş salonları, divanhaneleri ve sayısız odalarıyla ıssız ve loş bir görüntü arz etmektedir. Devamını onun renkli ve özgün kaleminden okuyalım:

"Hünkârın, odalarına kapanan bendegânı, sekiz on bekçi, tek tük boy gösteren harem ağaları, bu sarayın yüksek tavanları altında bir hayat eseri uyandırabilmek için kâfi değildi. Odalarında yalnızlıklarının içine gömülerek sinen başmabeynci, başkâtip, ikinci mabeynci, mabeyn müdürü, adedi dördü geçmeyen kâtiplerle bir o kadardan ibaret kalan yaverler bu tenha âlemin ruhunu uyandırmaktan ihtiraz eder [çekinir] gibi ihtifa [gizlenme] köşelerinden çıkmak icap ettikçe tüylü halıların üzerinden ayaklarının ucuna basarak yürür, bir tahta gıcırdasa yüreklerinde bir ürkeklik duyarlardı. Koca sarayda hüküm süren yegâne saltanat sahibi sükût [sessizlik] idi, öyle ki kazara yemek odasında meselâ bir tabak düşüp kırılrsa bir afet gürültüsü kadar etrafta çınlar, 3ne oldu acaba?3 diye kulakların kirişinde titrerdi.

Hünkâr haremnden geç vakit, ancak öğle yemeği zamanında çıkardı. Onun da hayatı, sarayın Zülvecheyn [iki taraflı] denilen geniş sofasından ötede, iç mabeynde denize nazır geniş oda ile bunun dışındaki sofada nöbet tutan iki üç bendegân ile bir inziva ömrü kabîlindendi [türündendi]. Ancak o zaman sarayın resmî hayatı başlamış olur, başkâtip maruzat [sunulacaklar] için huzura çıkar, başmabeynci misafirleri, zâirleri [ziyaretçileri] haber vermek, yahut her hangi bir vazifesine dâir irade telakki etmek [almak] için geniş ve yüksek merdivenleri soluyarak tırmanırdı."⁸

Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı ile kıyaslandığında bu bakımdan farklıdır. En yüksek makamlardan en mütevazı mevkilere kadar gelen gideni eksik olmayan bir yerdir:

"Yıldız sarayı dolup dolup boşalan .. hayır! yanlış!.. hiç boşalmayan zâir mahşeriydi [kalabalık ziyaretçi yeri]. Bunlara zâir namı vermek de doğru olamazdı. En yüksek makamlardan en mütevazı mevkilere kadar birer unvan ve vazife sahibi olanlar, hatta bir unvan sahibi olmayarak vazifeleri yalnız

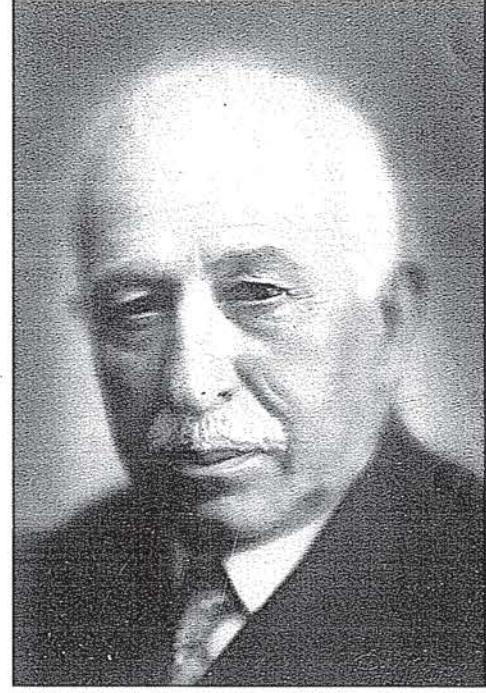
Dolmabahçe Sarayı'na ne mevkiini muhafaza için, ne her hangi bir memuriyet elde etmek için gelenler yoktu, yollarını şaşırıp da gelecek olsalardı bile maksatlarına saltanat makamının nüfuzunu [etki gücünü] istimal edebilmek [kullanmak] imkânı mevcut değildi. Hele imtiyaz peşinde dolaşanlar, filân nezaretin filân işte müteahhidi olmak isteyenler, sarayın yolunu bile bilmezlerdi. Memlekette cereyan eden vakalardan türlü garip istintaçlarda [sonuç çıkarmalarda] bulunarak menfaat cerrine [toplamaya] çalışanlar için bu meslek tamamıyla iflâs etmişti; fakat bütün bu değişikliğe rağmen Dolmabahçe'nin sükûnuna vakit vakit ufak bir lerziş [hareket] getiren zâirler [ziyaretçiler] olurdu. Hattâ cülûsun [tahta çıkışın] ilk zamanlarını müteakip [sonrasında] bu sıkça sıkça vakua gelirdi. Her şeyden evvel cülûsu tebrik için memleketin her tarafından, muhtelif vilâyetlerden gelen tebrik heyetlerinin geçit resmi başlar. Vilâyetleri payitahttan [başkentten] ayıran mesafenin kısalığına, uzunluğuna göre az çok fasıla ile bu heyetler oldukça kalabalık idi ve mutaden [adetten olarak] muntakalarının [bölgelerinin] mebusları refakatinde gelirlerdi. Evvelâ alt katta medhalin [girişin] sol tarafındaki büyük salon-da bir intizar [bekleme] müddeti geçirirler, burada kendilerine kahve, şerbet ikram olunur, bu müddet zarfında başmabeynci huzura çıkarak gelen heyetin kabulünü temin ederdi.

İlk defalarında hünkâr epeyce telâş ederdi. Saltanatın icabından olan bu ziyareti bittabi memnuniyetle kabul etmekle beraber, elbette muhatap olacağı cülûs tebriki nutkuna, ne suretle mukabele etmek [karşılık vermek], heyete nasıl lisan kullanmak lâzım geleceğinde bir karar veremeyerek başkâtibi celp eder [çağırır], onunla istişarede [fikir alış-verişinde] bulunurdu. Başkâtip üç dört satırlık bir cevap müsveddesini [taslağını] küçük bir kâğıda yazarak takdim etmekle beraber hünkârın heyetle uzun görüşmesine, mese-lâ onlardan vilâyetleri hakkında malûmat istemesine, halkın ihtiyaçlarına dâir izahat almasına lüzum göstermezdi. Bu, hükûmete ait bir işti, o malûmat ve izahatı vermek vazifesi de mebuslarına teveccüh ederdi [düşerdi]; bundan başka bütün ömrü kapalı geçmiş, henüz saltanat icabatı [gerekleri] yükünü taşımak için mümarese peyda edememiş [alışkanlık göstermemiş] bir padişahı bu zemin üzerine sevk etmekte faideden ziyade mazarrat [yarardan çok zarar] olurdu.

Kalabalık heyet huzura kabul olunurdu, hünkâr ayakta ve önü iliklenmiş olarak, en vakar [ağır başlı] ve haysiyet edası ile durur, heyet azası da bittabi [tabii olarak] ayakta, zaten o kadar kalabalık olurdu ki onları oturtmak lâzım gelseydi hariçten sandalye getirtmek icap ederdi karşısında bir halka teşkil ederdi. Bir kenarda başmabeynci, başkâtip ve seryaver hünkâra bir çerçeve teşkil etmek vazifesini görürlerdi.

Heyetten biri nutkunu söyler, hünkâr kısaca ve sesine kuvvet vererek, mukabele eder [karşılık verir], memnuniyet beyan eyler ve bu derece sâde cereyan eden bir mesûl şerefinden sonra râsime [tören] bitmiş olurdu. Heyet âzasının ne düşündüklerini ayrı ayrı tahmin etmek mümkün değildir, fakat hayatlarında birinci defa olarak saltanat makamını işgal eden hünkârı görmüş olmak heyecanı arasında salonları, merdivenleri süratle geçerek mabeyn erkânı tarafından medhale [girişe] doğru divanhanede münasip bir mesafeye kadar teşyi olunduktan [uğurlandıktan] sonra hemen hepsi manası pek sarîh [açık] olmayan fakat daha ziyade memnuniyete haml etmek [yüklemek] muvafık [uygun] olan bir tebessümle çıkıp giderlerdi.”

Bu örnekte de görüldüğü gibi saraya gelen ziyaretçiler saltanata uygun bir tören ortamı içinde sultanın huzuruna çıkarlar. Meşrutiyet devrinde sarayı yenileştirme eylemlerinden biri de resm-i âli denilen törenlerin modern bir biçime kavuşturulması olmuştur. Örneğin sadarete getirilen yeni sadrazamın Babiâli'de göreve başladığı gün düzenlenen atlı sadaret alayının çağdaş bir biçimde arabalı olarak yapılması büyük bir olasılıkla Halit Ziya Bey'in fikridir. Gerçekten de at binmesini bilmeyen, ağır ve gösterişli tören giysileri içindeki yaşlı başlı devlet adamlarının, attan düşmemeye çalışarak geçit resmini tamamlama sıkıntısı Meşrutiyetle birlikte tarihe karışmıştır.

10

10 Ölümünden kısa bir süre önce.
Ayşe Berker arşivi.

Cuma selamlığı olarak bilinen diğer bir tören de sultan sarayın dışına çıkarak büyük camilerden birinde Cuma namazını kılması geleneğidir. Cuma selamlığı halkın sultanı yakından görebildiği ender zamanlardandır. Sultan Reşad'ın ilk selamlık alayının olabildiğince gösterişli ve etkili olması için en alt kademeden en üst birime kadar tüm saray görevlileri ellerinden geldiğince çaba göstermiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nın devletin merkezi olarak en önemli sınavlarından biri de Sultan Reşad'ın Mısır Hıdivi şerefine verdiği ziyafettir. Dolmabahçe henüz böyle bir iş için uygun olmamakla birlikte saray görevlileri Zülvecheyn denilen sofaya kısa sürede tahta ayakları olan bir sofra inşa etmeyi başarmışlardır. Yemek takımı olarak küçük gümüş takım davetli sayısına yettiği için saraya yeni bir masraf çıkarılmamıştır. Sonuçta Hademe-i Hassa'dan, Enderun Efendisi denilen sofra hizmeti görevlilerinden yemek müziğini çalacak Mızıka-i Hümayun'a kadar eksiksiz ve saltanatın onuruna yakışan bir yemek verilebilmiştir. Bu ilk tecrübeden başarı ile çıkan saray görevlileri, daha sonraki ziyafetlerin bir saray geleneği haline gelmesini sağlamışlardır. Buradan şu sonucu çıkartmak mümkündür ki, Batı medeniyetine ve kurumlarına aşina bir adap adamının duyarlı eli, Sultan Aziz'den sonra metruk, köhne bir görüntü arz eden Dolmabahçe'yi yeni rejim anlayışıyla ihya etmeyi başarmıştır.

Bugün ziyaretçilerin gözlerini kamaştıran bu mekân, dün mülkün sahibi sultandan herhangi bir müstahdeme kadar içinde hayat ve hayata dair her şeyin olduğu bir yerdi. Bu gerçeği bize hissettiren Halit Ziya Uşaklıgil'dir. *Saray ve Ötesi*'nde okuyucuyu, Dolmabahçe Sarayı'nın karanlık ve rutubetli koridorlarından geniş ferah salonlarına, denizin sesi ile güneşin ışıklarının bulunduğu bahçelerine götürür. Dolmabahçe Sarayı sultandan hanedanın diğer üyelerine, hükümetten sarayın en alt ve en üst düzeydeki görevlilerine, harem dairesinden mutfağa kadar hem ortam hem de insan açısından çok zengin, bir o kadar da renkli bir belgesel mekân niteliğindedir. Türk Edebiyatının değerli bir kalemiyle bir kez daha anılmı kazanmış ve ölümsüzleşmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 Yazarımızın birinci anı kitabı, çocukluğundan başlayarak Dolmabahçe Sarayındaki görevine kadar uzanan kısmını ele alan yaşamını anlatır. Kırk Yıl adıyla 1936 yılında beş cilt olarak yayınlanmıştır. Kırk Yıl güncellenerek yeniden yayına hazırlanmaktadır. Saraya ilişkin anılar için bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* (Yayına Hazırlayan: Nur Özmel Akın), İstanbul: Özgür Yayınları, 2003.
- 2 Yazarın biyografisini pek çok kaynaktan bulmak mümkündür. Bir örnek olarak bakınız: Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1995.
- 3 "Yüce Sultanın Mabeyn Başkatibi" anlamındadır. "Huzur" ise padişahın yanında veya onunla görüşme halinde olmak demektir.
- 4 Başmabeynci Lütfi Simavi Bey de saray ile ilgili anılarını "Sultan Mehmet Reşad Han ve Halefinin Sarayında Gördüklerim" adı ile 1924 yılında yayınlamıştır. Günümüzde de çeşitli yayınevleri tarafından birkaç kez yayınlanmıştır.
- 5 Saray mutfağında pişen yemekleri saray erkanına dağıtmakla görevli kişi veya kişiler.
- 6 Başbakanlık makamı.
- 7 Bkz. *Saray ve Ötesi*, s. 51-53.
- 8 age, s. 270.
- 9 age, s.271- 273.